

UDK: 311.085:15:373,95(037)

Sirojjon BERDIKULOV,
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi professori, f.f.d
E-mail: siroj-berdikulov@rambler.ru

Siyos.fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) Sh.Otaqulov taqrizi asosida

YANGI O'ZBEKISTON SIYOSIY PARTIYALARI MAFKURALARINING ZAMONAVIY PARADIGMADAGI KONSEPTUAL ASOSLARI

Аннотация

Maqolada Yangi O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan siyosiy partiyalar mafkurasiga e'tibor qaratilgan. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida O'zbekiston siyosiy partiyalari tayanadigan mafkuralar nuqtai nazaridan qisqacha tarixiy ekskurs amalga oshirilgan. Siyosiy partiyalarning ustavlari va dasturlarida mafkuralarning ifodalanishi ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Siyosiy partiya, g'oya, mafkura, fuqarolik jamiyati, mafkura partiyasi, liberalizm, konservatizm, sotsial demokratiya, elektorat, siyosiy plyuralizm

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИДЕОЛОГИЙ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА В СОВРЕМЕННОЙ ПАРАДИГМЕ

Аннотация

Основное внимание в статье уделено идеологии политических партий осуществляющих деятельность в Новом Узбекистане. Сделан краткий исторический экскурс с точки зрения тех идеологий на которые опираются политические партии Узбекистана в процессе дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества. Также проанализировано освящение идеологий в уставах и программах политических партий.

Ключевые слова: Политическая партия, идея, идеология, гражданское общество, идеология партии, либерализм, консерватизм, социал-демократия, электорат, политический плюрализм

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE IDEOLOGY OF POLITICAL PARTIES OF THE NEW UZBEKISTAN IN THE MODERN PARADIGM

Annotation

The article focuses on the ideology of political parties operating in the New Uzbekistan. The author makes a short historical excursus from the viewpoint of the ideologies that the political parties of Uzbekistan guided by in the process of further deepening democratic reforms and forming a civil society. He also analyses the reflection of ideologies in the political parties' charters.

Key words: Political parties, conception, ideology, civil society, ideology of parties, liberalism, conservatism, social democracy, electorate, political pluralism

Kirish. Siyosiy partiyalar fuqarolik jamiyatining muhim instituti hisoblanadi. Shuning uchun ham O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni chuqurlashtirishda siyosiy partiyalar faoliyati uchun katta imkoniyatlar yaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, siyosiy "ko'ppartiyaviylikni mustahkamlash, davlat va jamiyat hayotida siyosiy partiyalarning rolini oshirish, hokimiyatning vakillik organlari faoliyati samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi" [6].

Huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati siyosiy partiyalarsiz mavjud bo'la olmaydi, chunki partiyalar jamiyat va hokimiyat o'rtasidagi demokratik institut bo'lib, ijtimoiy qatlamlar va guruhlar hamda o'z elektoratining turli siyosiy ehtiyoj va qonuniy manfaatlarini o'zida aks ettiradi. Siyosiy partiyalar, aynan, elektorati manfaatidan kelib chiqqan holda muayyan mafkurani targ'ib qiluvchi va unga tayanuvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi. «Siyosiy partiyalar, aynan, elektorati manfaatidan kelib chiqqan holda muayyan mafkurani targ'ib qiluvchi va unga tayanuvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi» [4]. Shundan kelib chiqqan holda, bugungi kun siyosiy partiyalari sotsial-demokratik, liberal, konservativ, sotsialistik va boshqa g'oya hamda mafkuralarga tayanishini kuzatish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hozirgi kunda O'zbekistonda fikrlar xilma-xilligi va siyosiy partiyalarning mafkuralari ustida olib borilayotgan tadqiqotlar ko'ppartiyaviylik tizimida plyuralizmning mantiqiy rivoji, uning nazariyasi hamda mafkuraviy platformasini ochib berishda katta ahamiyatga ega. Sh. Mamadaliyev «partiyaning nomi, albatta, uning sa'y-harakatlariga mos bo'lishi kerak. Ayrim partiyalar o'zining haqiqiy maqsadini yashirish uchun o'ziga zamonabop nom qo'yib olishi ham mumkin» [3], degan fikrni bildiradi. Shu sababdan siyosiy partiyalarning jamiyatdagi o'rni dasturlarida qaysi g'oya va mafkuralarni ilgari surishi va himoya qilishiga qarab baholanadi. Ayrim mualliflar, jumladan, liberalizm ta'limotini ma'naviy qadriyatlar va oilaning axloqiy asoslariga putur yetkazishda ayblayotgan bo'lsa, boshqalari uning jahonda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga xolisona baho bera olmayotgani, mazkur jarayonlarga ikki xil andoza bilan yondoshayotganini ta'kidlashmoqda [10]. Shu sababli ham liberalizm g'oyasi zamonaviy neoliberalizm g'oyasiga qarab rivojlanmoqda. Bunga «M. Tetчер boshchilik qilgan Buyuk Britaniya konservativ partiyasi va R. Reygan rahbarlik qilgan AQSH Respublikachilar partiyalariga neoliberalizm g'oyalari kuchli ta'sir» [11] qilganligini misol tariqasida keltirish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Siyosiy mafkuralar jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlam, guruh, tabaqalar birligini ifodalashga xizmat qilgan ekan, u qanday namoyon bo'ladigan, degan savol tug'iladi. Ba'zi olimlarning fikricha, siyosiy mafkura uch xil darajada namoyon bo'ladigan: nazariy-konseptual; dasturiy-siyosiy; dolzarblashgan [7].

Nazariy-konseptual darajadagi siyosiy mafkurada u yoki bu ijtimoiy guruhning manfaatlari va oliy maqsadini ochib beruvchi asosiy nazariy holatlar shakllantirilishini;

dasturiy-siyosiy darajada siyosiy qarorlar qabul qilish, g'oyaviy asosni ko'rsatish maqsadida ijtimoiy-falsafiy tamoyillar, oliy maqsadlar, dasturlar, shiorlar siyosat subyektlarining talablariga aylantirilishini (bu darajada siyosat subyektlari sifatida siyosiy partiyalar maydonga chiqadilar);

dolzarblashgan darajada mazkur mafkuraning maqsad va tamoyillari hamda ular siyosiy ishtirokining u yoki bu shaklda amalga oshirilishini ta'kidlab o'tamiz.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, siyosiy partiyalar muayyan siyosiy mafkuraga tayanib faoliyat yuritadi. M. Qirg'izboyev ta'kidlaganidek, siyosiy mafkuralar siyosiy tizim shakllanishida ishtirok etib, turli ijtimoiy qatlamlar birligini ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, liberalizm o'rta sinfnining, konservatizm yerga egalik qiluvchi aristokratlarning, sotsializm esa ishchilar qatlamining mafkurasini hisobladi [12]. Ko'pchilik olimlarning fikricha, siyosiy partiyalar mafkurasining nazariy konsepsiyalarida zamonaviy mafkuralarning quyidagi turlari farqlanadi: liberal, sotsial-demokratik, konservativ va boshqa mafkuralar. Liberalizmning eng yirik vakillari — Lokk, Monteskye, Russo, Kant, Jefferson, Smit, Mill, Bentam va boshqalar aslini olganda inson huquqlarini hozirgidek tushunishning asosini yaratdilar [7].

Ma'lumki, O'zbekistonda mustaqillikning ilk yillaridanoq liberalizm (liberal demokratiya) g'oyalari ilgari suruvchi siyosiy partiyalar shakllangan. Shulardan biri O'zLiDeP tadbirkorlar, fermerlar va o'rta sinf vakillariga kuchliroq ta'sir ko'rsata oldi. Buni 2014 va 2019-yilda Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga bo'lib o'tgan saylov natijalari hamda o'z elektorati manfaatlarini himoya qilish yo'lidagi qizg'in faoliyati ham yaqqol tasdiqlashi mumkin. Saylovlardan so'ng ushbu partiya Oliy Majlisning Qonunchilik palatasida 2014 yil 52 ta, 2019 yil 53 ta deputatlik o'rinlarini band etdi.

O'zLiDeP mulkdorlar qatlami, kichik biznes vakillari, tadbirkor va ishbiarmonlar, fermerlar, jamoat tashkilotlari vakillari, ishlab chiqarish sohasidagi mutaxassislar hamda o'z tadbirkorligi va tashabbuskorligini rivojlantirish evaziga xalq farovonligiga erishishga harakat qilayotgan ijodkor, olimlar va barcha fuqarolarning manfaatlarini va siyosiy irodalarini ifodalovchi siyosiy tashkilot hisoblanadi.

Partiyaning tashkiliy-huquqiy shakli jamoat birlashmasi bo'lib, mamlakat taraqqiyoti, xalq farovonligi, shaxsning erkin va har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan demokratik huquqiy davlat qurish, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy yo'naltirilgan erkin bozor iqtisodiyotining shakllanishida ongli va mas'uliyat bilan ishtirok etishni istovchi barcha O'zbekiston fuqarolari uchun ochiqdir [9]. Partiyaning nashri — «XXI asr» gazetasidir.

Ko'ppartiyaviy tizimda keng tarqalgan mafkuralarning yana bir yo'nalishi bu sotsial-demokratiya mafkurasidir. O'zbekistonda sotsial-demokratik mafkuraga tayanadigan partiyalar ham mavjud.

Sotsial-demokratik harakat XIX asrning o'rtalarida shakllana boshlagan. Sotsial-demokratlar dastlab matbuot va kasaba uyushmalari orqali, keyinchalik esa siyosiy partiyalar orqali yollanma ishchilarga demokratik shart-sharoitlar yaratib, ularning ijtimoiy huquqi himoyasini ta'minlash

maqsad qildi. Shu sababli ham bunday partiyalar sotsial-demokratik partiyalar deb atalgan.

O'zbekistonning siyosiy partiyalari orasidan ikkita partiya sotsial-demokratlar mafkurasiga mansub: O'zXDP va «Adolat» SDP (sotsial-demokratik partiyasi). Shuni eslatish joizki, O'zXDP Oliy Majlis Qonunchilik palatasida 2014-yilgi saylov natijalari bo'yicha 27 ta, 2019-yilgi saylov natijalari bo'yicha 22 ta deputatlik o'rinlarini egallab, avvalgi yillardagi "pozitsiyasini berib qo'ygani" kuzatiladi. «Adolat» SDP esa mamlakatning siyosiy sektoridagi deputatlari soni bo'yicha avvalgi chaqiriqlardagi deputatlari soniga nisbatan ancha ilgari oldi va Oliy Majlisning Qonunchilik palatasida 2014-yilgi saylov natijalari bo'yicha 20 nafar va 2019-yilgi saylov natijalari bo'yicha 24 nafar deputatiga ega.

O'zXDP Dasturidagi g'oyaviy tamoyillarda: «O'zbekiston XDP mamlakatning tobora yuksalayotgan iqtisodiy salohiyati aholining kam ta'minlangan qatlamlari turmush darajasi va hayot sifatini oshirish uchun xizmat qilish kerak, deb hisoblaydi» [14]. O'zXDPning markaziy nashrlari «O'zbekiston ovozi» va «Golos Uzbekistana» gazetalaridir.

«Adolat» SDPning ustavida mafkuraviy tamoyillari (2019-y.) quyidagicha ifodalangan: «Partiyaning asosiy maqsadi — huquqiy-demokratik davlat, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan kuchli adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etish hamda O'zbekiston hududida yashayotgan barcha millat va elatlarning umumiy manfaatlariga mos keladigan, fuqarolarning qonun oldida tengligi, birdamligi, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari ta'minlangan ma'naviy jipslashgan jamiyatni taraqqiy toptirishda faol ishtirok etishdir» [15]. Aholini haddan tashqari kambag'al va boylarga bo'linib, tabaqalanishiga yo'l qo'ymaslik, aholi turmush sifati ko'rsatkichlarini yanada yaxshilashga qaratilgan aniq sa'y-harakatlarni amalga oshirish, an'anaviy sotsial-demokratiyaning ijtimoiy adolat tamoyili va keng ko'lamli ijtimoiy dasturlarni amalga oshiradigan kuchli davlat g'oyalari qo'llab-quvvatlash partiyaning asosiy vazifasi ekanligi ta'kidlanadi. Partiyaning g'oyaviy poydevorini sotsial-demokratiyaning uchta asosi — Erkinlik, Adolatlilik, Birdamlik tashkil etadi. Bu esa jahon sotsial-demokratik harakatining eng muhim qadriyatlar bilan hamohangdir. Partiyaning markaziy nashri «Adolat» ijtimoiy-siyosiy gazetasi hisoblanadi.

O'zbekistonda konservatizm mafkurasiga tayanadigan partiya ham faoliyat olib bormoqda. Ma'lumki, partiya siyosiy turmushdagi qudratli mafkuraviy yo'nalishlardan biri konservativ g'oyalardir. Konservatizm g'oyalari XVIII asr oxirlarida maorif va Buyuk Fransuz inqilobiga e'tiroz reaksiyasi sifatida paydo bo'lgan. Faylasuflar Y.Irxin, V.Zotov va L.Zotovalar «Politologiya» asarida: «Konservatizmning asosiy tamoyillari: Ilohiy iroda yaratgan olamni o'zgartirish uchun inson idrokining cheklanganligini va kishilarning amal qilishi shart bo'lgan oliy ma'naviy qonunlarning mavjudligini nazarda tutadi; bundan esa insonning davlat hokimiyatiga bo'ysunishi kerakligi kelib chiqadi; hukmronlik tabiatning izmidir; ehtiroslarini jilovlash talab qilinuvchi insonning gunoh qilishga moyil tabiati; jamiyatda sinflar va guruhlarining paydo bo'lishiga olib keluvchi kishilar o'rtasidagi tabiiy notenglik; insonning jamoa tuzilmasidan tashqarida bo'lolmasligi bilan bir qatorda uning ajdodlar an'analarini hurmat qilishi (bo'ysunishi)dir» [2]. Xullas, an'analar konservatizmning ma'naviy qiyofasidir. Konservatizm saqlanib qolgan tartib-qoidalarni himoyalashni aks ettiradi.

XX asrda konservatizm liberal qadriyatlar bilan birlashish natijasida neokonservatizm paydo bo'ldi. K.Mannxeymning fikriga ko'ra: «agar liberal uchun kelajak — hamma narsa, o'tmish esa hech narsa bo'lsa, vaqtni konservatorlarcha idrok etish, bu barcha mavjudlik bilan

o'zaro aloqadorlikning muhim isboti bo'lgan o'tmish va qadriyatlar yaratuvchi davr ahamiyatini teran anglashdir» [17]. Neokonservativizm oila va dinning ma'naviy ustunligi, fuqaro va davlatning o'zaro mas'uliyati va ko'magi, qonun ustuvorligi, jamiyatni haddan ortiq demokratlashuviga ishonchsizlik, qattiq davlat tartibi va ijtimoiy muvozanatni yoqlab chiqdi.

O'zbekistonda fuqarolarning milliy ruh, dunyoqarash, milliy o'z-o'zini anglash va vatanparvarlikka asoslangan manfaatlarini himoyalovchi «Milliy tiklanish» DP konservativ pozitsiyaga tayanuvchi partiya hisoblanadi [1]. K.Rabbimovning fikricha, «Milliy tiklanish» DP bu o'z mafkura jihatidan noyobdir – bu etnik qadriyatlar va oilaning an'anaviy qadriyatlarini saqlash va oshirishga qaratilgan yagona partiya va shuning uchun uni konservativ deb atash mumkin [8].

Partiya dasturida «Milliy tiklanish» DP ziyolilar, shu jumladan, ilm-fan va ta'lim, madaniyat, san'at va axborot sohasi vakillari, kelajagimiz bunyodkorlari bo'lgan yoshlar, shuningdek, olimlar, tarbiyachi va o'qituvchilar, ijodkor va san'atkorlar, sportchilar, turizm, hunarmandchilik va xalq tabobati sohasi vakillarini, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarini, shuningdek, «Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari!», degan ustuvor shiorni qo'llab-quvvatlovchi vatanparvar va bunyodkor xalqimiz vakillarini o'z elektorati, deb hisoblaydi [16]. Partiyaning markaziy nashri – «Milliy tiklanish» gazetasidir.

«Milliy tiklanish» DPning asosiy mafkuraviy tamoyillari saylovoldi Platformasi (harakat dasturi)da quyidagicha bayon qilinadi: Biz O'zbekistonni boy ma'naviy-ma'rifiy merosga ega, iqtisodiy rivojlangan, barqaror fuqarolik jamiyatiga tayangan, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini kafolatlangan, siyosiy nufuzli mamlakat sifatida ko'ramiz. Partiya bu maqsadlarga erishishda asosiy manba bo'lgan xalqimizning ma'naviy va moddiy kamolotini hal qiluvchi ahamiyatga ega, deb hisoblaydi [5]. Hozirgi kunda mazkur partiya o'z oldiga qo'ygan maqsadlarni amalga oshirishda ko'plab tadbirlarni amalga oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 12-moddasida «O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi. Hech qaysi mafkura davlat mafkurasini sifatida o'rnatilishi mumkin emas» [13]ligi belgilab qo'yilgan. Bunda demokratiya va mafkura o'rtasidagi o'zaro munosabat plyuralizm asosiga qurilganligini ko'rish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilganda hozirda O'zbekistondagi siyosiy partiyalar o'z mafkuraviy platformasiga ega bo'lib, faoliyatlarini ushbu doirada amalga oshirmoqdalar. O'zXDP va Adolat SDP sotsial-demokratik mafkuraga tayanib faoliyat yuritir ekan, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini, O'zLiDeP esa liberal-demokratik mafkuraga asoslanib, mamlakatda ishbilarmonlar va tadbirkorlar qatlamini, Milliy tiklanish DP esa konservativ mafkurasiga tayangan holda ziyolilar qatlamini o'z elektorati, deb hisoblaydi hamda ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlashini e'tirof etadi.

Yuqorida qayd etilgan sa'y-harakatlar samaradorligini oshirish uchun siyosiy partiyalar o'z mafkuralari bilan milliy g'oya va mustaqillik mafkurasining o'zaro munosabatini ko'rib chiqishlari ham lozim, deb hisoblaymiz. Bu munosabatlar, birinchidan, juda murakkab, ikkinchidan, metodologik nuqtai nazardan juda zarur, uchinchidan, ushbu munosabatlarning muayyan yo'nalishlarini aniqlash metodologik va siyosiy jihatdan, Yangi O'zbekistonda partiya qurilishining taraqqiyoti nuqtai nazardan nihoyatda dolzarbdir.

Albatta, siyosiy partiyalar o'z mafkuralari doirasida faoliyat olib borar ekan, o'z oldiga jamiyat a'zolarini turli guruhlar, tabaqalarga bo'lib yuborishni emas, balki fuqarolar farovonligini ta'minlash, ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayotni ta'minlashni maqsad qilib qo'ygan. Shuningdek, Yangi O'zbekiston siyosiy partiyalari oldida o'z dasturlarini yanada takomillashtirish, butun aholi va elektorati oldida o'zligini topishdek nihoyatda muhim vazifa turibdi. Shubhasiz, bunda partiyalar bir-biridan farq qiluvchi maqsad hamda vazifalar bilan birga xalq va millatni jipslashtiruvchi umumiy g'oyalarga ega bo'lmoq'i ham darkor.

ADABIYOTLAR

1. Jurayev S.A. Fuqarolik jamiyati va amaliyot / Ilmiy-tahliliy maqolalar to'plami. – Toshkent: Toshkent Davlat sharqshunoslik instituti, 2003. – B.77.
2. Ирхин Ю.Б., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. – М.: Юрист, 2000. – С.353-354.
3. Mamadaliyev Sh.O. O'zbekiston siyosiy partiyalari: shakllanish jarayonlari va rivojlanish istiqbollari. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004. – B.9.
4. Мейтс В., Мейтс Вл. Политическая партия: стратегия и управление. – Киев: Эльга, Ника-Центр, 2004. – С.85.
5. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari! O'zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasining 2020-2024 yillarga mo'ljallangan saylovoldi dasturi // URL – <https://mt.uz/storage/oldisaylovs/September2021/7yPoc8uoKsyKt8mcy9P1.pdf>
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – B. 80.
7. Пугачёв В.П., А.И.Соловьёв. Сиёсатшunoslikка кириш. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004. – Б.87; – Б. 299.
8. Раббимов К. Политические партии Узбекистана: между правительством и обществом //Россия и мусульманский мир: Бюллетень реф.-аналит.информ./РАН ИНИОН. Центр гуманитар.науч.-информ.исслед. – М., 2007. - №6 (180). – С. 69.
9. Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston liberal-demokratik partiyasi ustavi //URL – <https://uzlided.uz/charter-of-the-party>.
10. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006. – B.70.
11. Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyati: Siyosiy partiyalar, mafkuralar, madaniyatlar. – Toshkent: Sharq, 1998. – B.69.
12. Qirg'izboyev M. Partologiya. – Toshkent: Akademiya, 2007. – B.86-87.
13. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – B.5.
14. O'zbekiston Xalq demokratik partiyasining dasturi // URL – <https://xdp.uz/party-program>.
15. O'zbekiston «Adolat» SDPning ustavi // URL – <https://adolat.uz/partya-ustavi>.
16. O'zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasining dasturi //URL – <https://mt.uz/storage/dasturs/September2021/TYtHc51wGwgKGF3 r5HNO.pdf>.
17. Mannheim K. Ideologie und Utopie. Verlag von Friedrich Cohen in Bonn, 1929. S.32-33.